

»NAPREDNI« PROTI »BIROKRATSKEMU« SOCIALIZMU: KAKO SE JE MIT SOCIALIZMA V JUGOSLOVANSKEM POROČANJU O OKUPACIJI ČEŠKOSLOVAŠKE LETA 1968 RAZCEPIŁ NA DVOJE

Primož Krašovec

Igor Ž. Žagar

*Pedagoški inštitut in Fakulteta za humanistične študije Koper,
Univerza na Primorskem*

Uvod

V noči z 20. na 21. avgust 1968 so vojske petih držav Varšavskega pakta (Sovjetske zveze, Nemške demokratične republike, Poljske, Bolgarije in Madžarske – skratka, vseh držav Varšavskega pakta razen Romunije in seveda Češkoslovaške) vdrle na Češkoslovaško (ČS, ČSSR). Okupacija je pomenila začetek konca kratkega obdobja demokratizacije ČSSR. Ta se je začela januarja 1968 in okrepila aprila, ko je centralni komite Komunistične partije ČSSR predstavil »Akcijski program«. Dokument je vseboval ostro kritiko ekonomskega in političnega stanja Češkoslovaške in predloge za vrsto reform, med drugim demokratizacijo političnega sistema, pluralizacijo javne sfere in liberalizacijo nacionalnega gospodarstva (Baškovič, 1982: 88–122). »Akcijski program« je izhajal iz takrat zelo razširjenega ljudskega nezadovoljstva s stanjem v državi in želje po spremembi. Kot tak je užival tudi veliko javno podporo. Češkoslovaška se je pripravljala na velike spremembe. Ti dogodki so naleteli na neodobravanje v drugih državah članicah Varšavskega pakta, še posebej v Sovjetski zvezi. Po seriji spodletelih pogajanj je prišlo do vojaške intervencije.

Okupacijske vojske niso naletele na nikakršen vojaški odpor. Češkoslovaško ljudstvo pa je na okupacijo odgovorilo z mogočnim civilnim odporom. Po celotni državi so se vrstile demonstracije, stene so se napolnile

s protiokupacijskimi grafiti, vzniknile so številne piratske radijske postaje, ki so oddajale odporniška sporočila, skrivne tiskarne so tiskale politične letake in oznanila, delavci po vsej državi so množično stavkali, ljudje so zavračali vsakršno sodelovanje z okupacijskimi silami in javno denuncirali osumljene kolaboracije. Okupacijo je enoglasno obsodil tudi tisk Zahodne Evrope, medtem ko je bil tisk Vzhodne Evrope razdvojen. Nekateri nacionalni mediji, posebej v tistih državah, ki so s svojo vojsko sodelovale pri okupaciji, so okupacijo pozdravili, medtem ko so ji drugi nasprotovali.

Pri raziskovanju tega obdobja so nas zanimala različne ideološke perspektive v medijskem poročanju o praški pomladi in kako so se te razlike artikulirale v jugoslovanskem tisku. Osredotočili smo se predvsem na dve povsem nasprotni ideološki poziciji znotraj socialističnega ideološkega horizonta, s katerih je bilo takrat mogoče opisati okupacijo Češkoslovaške. Naša analiza je poskus pokazati, kako lahko skupna mitska podlaga (mit socializma) proizvede in strukturira dve ne le različni, temveč celo antagonistični ideološki perspektivi in, posledično, dve nasprotni medijski reprezentaciji istega zgodovinskega dogodka.

V raziskavi, ki je bila del evropskega projekta EMEDIATE – Media and Ethics in the European Public Sphere, smo zajeli prvi teden časopisnega poročanja o okupaciji (od 21. 8. do 27. 8. 1968) v Jugoslaviji (SFRJ). Jugoslavijo smo izbrali zaradi njenega posebnega mesta med drugimi socialističnimi državami, saj ni bila ne članica Varšavskega pakta ne pod neposrednim političnim vplivom Sovjetske zveze. Po političnem prelomu s Sovjetsko zvezo leta 1948 (Pleterski in Božič, 1975: 164–169) je Jugoslavija razvila tip socializma, ki se je zelo razlikoval od sovjetskega modela. Če primerjamo »Akcijski program« (Baškovič, 1982: 88–122) in značilne lastnosti jugoslovanskega tipa socializma v letu 1968 (Pirjevec, 1995: 275–279), lahko ugotovimo, da je jugoslovansko samoupravljanje predstavljalo navdih češkoslovaškim reformistom. V načrtu »dinamizacije gospodarstva« lahko vidimo sledi delavskega samoupravljanja, obenem pa je demokratizacija intelektualnega in kulturnega polja v Jugoslaviji v šestdesetih letih spodbujala željo Češkoslovaške, da tudi sama doseže isto. Jugoslavija je bila leta 1968 za Češkoslovaško tako vzornica kot pomembna moralna zaveznica.

Analizirali smo časopisno poročanje o okupaciji v treh republikah SFRJ – v tistih treh, ki so imele takrat najbolj razvit tisk:¹ v Sloveniji, Hrvaški in Srbiji. Srbija je imela leta 1968 najbolj avtoritarno lokalno vlado, vendar je bila obenem tudi prizorišče množičnih študentskih protestov. Študentski protesti v Beogradu so se začeli z zahtevami za izboljšanje materialnega položaja študentov in za boljšo ureditev zaposlovalne politike,

vendar so kmalu postali radikalnejši in so zahtevali temeljite družbene in politične spremembe. Na vrhuncu so protesti vznemirili celo federalno vlado. Uporniške študente je umirila šele Titova osebna intervencija (Popov, 1990: 11–15, Baškovič et al., 1982: 141–147). Na Hrvaškem sta leta 1968 obstajali dve pomembni politični gibanji. Eno se je imenovalo »praxis« po marksističnem konceptu in akademski reviji iz Zagreba. Praxis je bilo gibanje intelektualcev, ki so razvijali humanistični marksizem kot intelektualno podlago zahtevam za humani socializem. Drugo hrvaško gibanje se je imenovalo »množično gibanje« (masovni pokret oziroma maspok). Prizadevalo si je za večjo politično, ekonomsko in kulturno avtonomijo Hrvaške. Kasneje (leta 1971) ga je obsodila in zatrla federalna vlada (Tripalo, 1990). Slovenija v letu 1968 ni imela močnejšega opozicijskega gibanja, kar lahko pripišemo takratni relativno demokratični vladi in gospodarski blaginji. Vseeno je bilo leta 1968 v Sloveniji nekaj nemira med študenti in intelektualci (Baškovič et al., 1982).

Za jugoslovansko medijsko polje v šestdesetih letih so bili značilni naraščanje uporabe množičnih medijev, uvajanje novih oblik množične komunikacije in hiter razvoj medijskih tehnologij. Radio je bil takrat še zmeraj najbolj razširjena vrsta množičnih medijev,² televizija se mu je naglo približevala,³ medtem ko je tisk, ki je bil pred vzponom novih, elektronskih množičnih medijev, najbolj razširjen medij, še zmeraj veljal za najzanesljivejši in najtočnejši vir informacij. »Medijska pokrajina v Jugoslaviji je bila relativno asimetrična« (vir: WP2 Slovenija, 29). Tanjug, glavna jugoslovanska tiskovna agencija, je imela svoj sedež v Beogradu, tako kot tudi vse druge pomembnejše jugoslovanske organizacije in inštitucije, namenjene regulaciji medijskega polja na državni ravni.⁴ Konec šestdesetih let se je centralizacija jugoslovanskega medijskega polja začela rahljati in v sedemdesetih letih so medijske hiše in inštitucije v posameznih republikah pridobile nekaj avtonomije ter se začele posvečati predvsem lokalnemu poročanju na republiški ravni.

Leta 1963 je bila sprejeta nova jugoslovanska ustava. V njej sta bili razglašeni svoboda tiska in pravica javnosti do dostopa do informacij. Ustava je obema zagotovila formalen pravni okvir (vir: WP2 Slovenija: 174–175). Nova ustava je pomenila premik v družbenem statusu in uradni ideološki percepciji množičnih medijev: od množičnih medijev kot prenašalcev političnih sporočil in doktrin do množičnih medijev kot prenašalcev informacij, pomembnih za javnost.

Leta 1968 je bila večina jugoslovanskih novinarjev članov Zveze komunistov Jugoslavije in niso imeli specifično novinarske izobrazbe. Večina jih je hkrati delala tako v novinarstvu kot v politiki (vir: WP2 Slovenija:

180–185), torej so bili daleč od zahodnega ideala odmaknjenega, neodvisnega in/ali avtonomnega novinarja. Razmerje med političnim poljem in množičnimi mediji v Jugoslaviji ni bilo razmerje avtoritarnega nadzora (kot v nekaterih drugih socialističnih državah). Prej je šlo za razmerje paternalizma, v katerem se je leninistična percepcija tiska kot spodbujevalca množične politične akcije postopoma umikala percepciji tiska kot mesta kritične refleksije družbenih procesov. V Jugoslaviji država ni neposredno nadzorovala ali diktirala medijskih vsebin, temveč je te poskušala nadzorovati *post festum*, tj. cenzurirati ali izbrisati članke, ki so se ji zdeli neprimerni ali škodljivi (vir: WP2 Srbija: 98–108).

Leta 1963 (podatkov za leto 1968 nismo imeli) je imela Jugoslavija 21 dnevnikih časopisov. Večina jih je izhajala v Srbiji, na Hrvaškem in v Sloveniji (vir: WP2 Slovenija, 190). Analizirali smo poročila o okupaciji Češko-slovaške v dveh časopisih iz vsake izmed naštetih treh republik, v enem kakovostnem in enem popularnem. Časopisi, ki jih je zajela naša raziskava, so bili: Delo in Dnevnik iz Slovenije, Vjesnik in Slobodna Dalmacija iz Hrvaške ter Borba in Politika iz Srbije. Izbrali smo (ne ravno natančno) distinkcijo med kakovostnimi in popularnimi časopisi ker – za kritično analizo diskurza – običajnejša metodološka distinkcija med liberalnimi in konservativnimi časopisi za Jugoslavijo v tistem času ni pertinetna, saj so bile razlike v politični orientaciji med posameznimi jugoslovanskimi časopisi zanemarljive.

Cilji analize poročanja jugoslovanskih časopisov o okupaciji Češko-slovaške so bili: ugotoviti, kako je bila okupacija diskurzivno konstruirana kot izreden dogodek; kako je jugoslovanski tisk ta dogodek reprezentiral kot spopad med dvema nasprotnima sistemoma vrednot; kakšne so bile ideološke značilnosti obeh sistemov vrednot; kako sta bila oba sistema diskurzivno konstruirana in reproducirana; kaj je bila skupna mitološka podlaga obeh sistemov vrednot in kako je ta skupna podlaga strukturirala in omejevala njun spopad.

Naši ključni metodološki postopki so bili: semiotika časopisnega prostora (ki je vsebovala kvantitativno primerjalno merjenje prostora, namenjenega okupaciji Češko-slovaške v jugoslovanskih časopisih), raziskovanje uporabe intertekstualnosti (kako so bili članki z nasprotnim ideološkim nabojem vključeni v diskurz jugoslovanskega tiska, kako so bili postavljeni glede na drug drugega in kakšna so bila njihova medsebojna razmerja), analiza delovanja ideoloških mehanizmov in analiza različnih utemeljitvenih toposov in njihove skupne mitske podlage.

Medijska reprezentacija okupacije Češkoslovaške kot dogodka izjemnega pomena

V vseh analiziranih časopisih razen dveh (izjemi sta bila Dnevnik in Politika) je v dneh po okupaciji zunanja politika postala rubrika, ki ji je bilo posvečeno največ prostora.⁵ Tudi pri obeh izjemah se je prostor, namenjen zunanji politiki, povečal, toda ne dovolj, da bi zunanja politika postala največja rubrika. Prostor, namenjen zunanji politiki, se je bolj povečal v kakovostnih časopisih in manj v popularnih. Dnevnik in Politika sta tudi po okupaciji ohranila svoj poudarek na manj resnih vsebinah (zanimivosti, zabava, lokalne novice), medtem ko je v Slobodni Dalmaciji, tretjem analiziranem popularnem časopisu, zunanja politika tako kot v kakovostnih časopisih postala največja rubrika.

Iz tega lahko zlahka ugotovimo, da so v večini primerov časopisi obrnili svojo pozornost od tem, ki so prevladovala pred okupacijo, na zunanjo politiko in začeli povečevati prostor, namenjen tej rubriki. Tudi če ne upoštevamo vsebine, ki je zapolnjevala ta prostor, lahko že iz samih sprememb v strukturi in razporeditvi časopisnega prostora ugotovimo, da se je dogajalo nekaj zelo posebnega in nekaj, kar se je zdelo jugoslovanskim medijem zelo pomembno in čemur so se odločili nameniti veliko prostora, da bi lahko o dogodku poročali čim bolj natančno in izčrpno.

Iz razporeditve vsebin znotraj rubrike namenjeni zunanji politiki lahko izvemo še več. Okupaciji Češkoslovaške je bilo v analiziranih časopisih posvečeno 83% prostora, namenjenega zunanji politiki (vir: WP4 report: 6–11, 16–21, 26–32), kar je zares izjemen primer, saj to pomeni, da je bila večina prostora namenjena le eni temi oziroma dogodku. Uporaba časopisnega prostora je ena izmed osnovnih metod poudarjanja pomembnosti določene teme ali dogodka. Ta res drastičen obseg prostora, namenjen okupaciji Češkoslovaške, kaže, da okupacija jugoslovanskemu tisku ni predstavljala le zares izjemnega dogodka *per se*, temveč je tudi zasenčila vse druge dogodke v mednarodni politiki. Vietnamska vojna, kriza na Bližnjem vzhodu in državljanska vojna v Nigeriji so bile v jugoslovanskem tisku marginalizirane oziroma v prvih treh dneh po okupaciji celo povsem izključene iz poročanja o zunanji politiki. Poročila o političnih dogodkih v tujini, ki niso bili neposredno ali posredno povezani z okupacijo Češkoslovaške, so se v jugoslovanskih časopisih ponovno začela pojavljati šele 24. 8.

Vietnamska vojna, državljanska vojna v Nigeriji in spopadi na Bližnjem vzhodu so bili po pomembnosti in obsegu vsi primerljivi z okupacijo Češkoslovaške. Prav tako je šlo v vseh treh naštetih primerih za vojaški konflikt in boj nasprotnih političnih perspektiv. Kljub temu jih je jugoslovan-

ski tisk potisnil ob stran, da bi lahko zagotovil več prostora poročanju o okupaciji. Razporeditev časopisnega prostora je okupacijo reprezentirala kot dogodek, ki je daleč najpomembnejši izmed vseh podobnih hkratnih dogodkov v svetovni politiki.

Poročila o okupaciji niso bila omejena na rubriko zunanja politika – tam je bila dominacija poročil o okupaciji nad poročili o drugih dogodkih le najočitnejša. Strani, namenjene notranji politiki, so prav tako vsebovale veliko poročil o odzivih jugoslovanske javnosti in političnega vrha na okupacijo. Ta poročila so zasedala 57 % prostora, namenjenega notranji politiki (ibid.). Poročanje o okupaciji je zasedalo 25 % celotnega časopisnega prostora (ibid.) – četrtnina celotnega prostora je bila namenjena le enemu dogodku! – največ v zunanji politiki, nekoliko manj v notranji politiki in zelo malo v drugih rubrikah.

Poročila o okupaciji lahko razdelimo na tista, ki so se z okupacijo ukvarjala neposredno, in tista, ki so se z njo ukvarjala posredno. Vsi uvodniki v vseh časopisih so bili neposredno namenjeni okupaciji in nobeden med njimi ni bil namenjen nobeni drugi temi. Največ poročanja o okupaciji je spadalo v žanr novic in poročil. Neposredne novice so poročale o razvoju dogodkov na Češkoslovaškem, o številu žrtev, političnih procesih, pogajanjih, civilnem odporu, premikih enot Varšavskega pakta in podobnem. Posredne novice so poročale o odzivih na okupacijo doma in v tujini in o protestih in drugih političnih dejavnostih, ki jih je sprožila okupacija. Znotraj celotnega časopisnega prostora (ne glede na rubrike) je bilo posrednih poročil o okupaciji več kot neposrednih (51 % proti 49 %, ibid.). Ti podatki kažejo, da so jugoslovanski časopisi učinek okupacije na domačo in svetovno javnost ter politiko pojmovali kot za odtenek pomembnejši od okupacije same.

Do sedaj smo s pomočjo kvantitativnih podatkov pokazali, kako je bila okupacija kot izredno pomemben dogodek prikazana z uporabo razporeditve časopisnega prostora. Proces je bil preprost in neposreden – tematski sklopi, primerni za poročanje o dogodku, so se povečali, druge rubrike so se zmanjšale in vsebina, ki ni bila povezana z okupacijo, je bila marginalizirana ali izključena.

Tudi znotraj prostora, namenjenega poročanju o okupaciji, je prišlo do sprememb, ki so še bolj poudarile okupacijo kot zares pomemben dogodek. Naslovi na prvi strani so bili večji kot pred okupacijo. Zgornje polovice prvih strani so v prvih nekaj dneh po okupaciji vsebovale le en in kasneje le dva ali tri krajše članke, napisane z neobičajno velikimi črkami, medtem ko so pred okupacijo vsebovale več člankov z različnimi temami.

Tudi fotografij na prvi strani je bilo manj in bile so večje kot prej. Običajna prva stran v jugoslovanskih časopisih v dneh takoj po okupaciji je vsebovala le eno ali dve novici, napisani z velikim črkami in z velikimi naslovi zgoraj na levi, veliko fotografijo zgoraj na desni in nekaj manjših novic in fotografij na spodnji polovici. Oblika prvih strani je bila namenjena pritegnitvi in osredotočanju pozornosti bralca na en sam dogodek – okupacijo Češkoslovaške.

Prvih nekaj strani, ki v časopisih tradicionalno vsebujejo poročanje o najpomembnejših dogodkih, je bilo v vseh analiziranih časopisih namenjenih izključno okupaciji, z izjemo prvega dne, 21. 8., ko še ni bilo dovolj informacij. Takoj po začetku okupacije je bilo v povprečju prvih pet strani jugoslovanskih časopisov namenjenih izključno okupaciji. To število je skozi teden počasi upadalo in 27. 3. so bile izključno okupaciji namenjene povprečno prve tri strani (ibid.). Okupacija Češkoslovaške je bila torej poudarjena in predstavljena kot dogodek izjemnega pomena s spremembami v razporeditvi časopisnega prostora in v razporeditvi vsebine ter s tipografskimi spremembami.

Dva nasprotna sistema vrednot

Iz kvantitativnih podatkov lahko razberemo le, da je bila okupaciji Češkoslovaške v jugoslovanskem tisku pripisana izredna pomembnost. Da bi ugotovili, zakaj je bilo tako in kako je bil dogodek predstavljen, moramo preiti h kvalitativni analizi. Najprej si bomo ogledali reprezentacijo družbenih akterjev v diskurzu (v našem primeru v časopisnih člankih). Prvi del tega podpoglavja bo temeljil na Van Leeuwenovih (1996) metodah analize reprezentacije družbenih akterjev, kjer so družbeni akterji definirani kot dejanski ljudje, ki nastopajo v diskurzu, in reprezentacija kot način, na katerega diskurz govori o družbenih akterjih. Reprezentacija za Van Leeuvena (1996: 32) pomeni uporabo določenih jezikovnih sredstev z namenom prikazati družbene akterje na poseben način, da bi dosegli določene politične ali ideološke cilje. Drugi del tega podpoglavja bo temeljil na Faircloughovi (1992: 101–137) teoriji intertekstualnosti in bo namenjen analizi reprezentacije družbenih vrednot v diskurzu jugoslovanskega tiska.

Prvi dan po okupaciji je bil na prvi strani Dela natisnjen naslednji naslov »Čete petih držav so zasedle Češkoslovaško«. V to izjavo sta vključena dva družbena akterja: vojska Varšavskega pakta (VP) in Češkoslovaška. Dogodek je predstavljen, kot da ima dva glavna protagonista, ki ju glagol zasedi, prevzet iz vojaškega žargona, postavlja v antagonistično medsebojno

razmerje. Čete so osebek stavka in so predstavljene kot aktivne, medtem ko je Češkoslovaška predmet in je predstavljena kot pasivna. Ker oba akterja povezuje glagol vojaškega izvora, so čete predstavljene kot agresor in Češkoslovaška kot žrtev vojaške agresije. Takšna, na prvi pogled skromna in »objektivna« predstavitev situacije – naslov le pove, kaj se je zgodilo, osnovna dejstva, in ne vsebuje komentarja ali odkritega izražanja družbenih vrednot – vseeno ni nedolžna in vsebuje določeno politično usmeritev. Naslov bi se lahko na primer glasil tudi »Čete VP so se pomaknile v ČSSR«. Uporaba glagola zasesti meri na sprožanje negativnih čustev do VP pri bralcih, saj je vsaka agresivna vojaška akcija neizogibno povezana z nasiljem, s smrtjo in trpljenjem. V našem primeru, ko izjava dogodek predstavlja kot agresivno vojaško akcijo, aktivizacija (Van Leeuwen, 1996: 42) pomeni negativno reprezentacijo VP in pasivizacija (ibid.) pozitivno reprezentacijo ČS, saj je izjava podana v družbenem kontekstu, v katerem agresivne vojaške akcije veljajo za moralno sporne. Takratni glavni doktrini Jugoslavije v mednarodni politiki sta bili namreč miroljubna koeksistenca in pravica vsakega naroda do samoodločbe (Tripalo, 1990: 97–121).

V drugačnem družbenem kontekstu in ob drugačni ideološki podlagi bi bila tudi moralna vrednost takšne reprezentacije družbenih akterjev drugačna. Da bi upravičile okupacijo, so vlade petih držav VP podale izjavo (citirano v Borbi, 24. 8., 3), v kateri so uporabile glagol pomagati namesto zasesti, napasti ali okupirati. V izjavi so vlade petih držav trdile, da »so se odzvale na klic na pomoč partije in državnega vodstva Češkoslovaške«. Če je takšna izjava podana znotraj političnega konteksta sovjetske doktrine o omejeni suverenosti (Pirjevec, 1995: 262–281) in znotraj družbenega konteksta, v katerem so dominantne vrednote povezane z ohranjanjem socialističnega reda za vsako ceno in z vsemi razpoložljivimi sredstvi, in če je vez med obema akterjema glagol pomagati, potem je aktiven družbeni akter reprezentiran pozitivno, medtem ko je pasivni akter prikazan negativno, kot nekdo, ki je napravil napako, ki jo mora popraviti nekdo drugi. Za opis »napak« Češkoslovaške in da bi upravičil »pomoč«, sta sovjetski tisk in tisk drugih štirih držav uporabljala pridevnike, kot sta imperialističen ali kontrarevolucionaren.

Če primerjamo obe izjavi, lahko vidimo, da v obeh potekata dva konflikta na dveh različnih ravneh: realen dogodek, tj. konflikt med vojsko VP in ljudstvom ČSSR (dvema družbenima akterjema) in konflikt med dvema nasprotnima reprezentacijama tega dogodka, ki temeljita na dveh nasprotnih sistemih vrednot. Jugoslovanski časopisi so predstavljali okupacijo na določen način in se obenem borili proti nasprotni reprezentaciji istega

dogodka v časopisih držav, ki so napadle Češkoslovaško.⁶ Oglejmo si nekaj diskurzivnih strategij, ki jih je v boju proti nasprotnim reprezentacijam okupacije uporabljal jugoslovanski tisk.

V drugem primeru zgoraj je Borba ponatisnila celotno izjavo vlad petih držav v obliki dobesednega navedka. Nič ji ni bilo odvzeto ali dodano – razen naslova. Tudi naslov sam je citat, vzet iz izjave: »Razredni bratje so vam prišli na pomoč!«. Edini dodatek k naslovu in tudi edina Borbina intervencija v izvorno besedilo so narekovaji, ki so dodani naslovu. Čeprav je dajanje citatov v narekovaje običajen postopek, to ne drži vedno, kadar so citati obenem časopisni naslovi. Na naslednji strani iste številke Borbe je še ena uradna izjava za javnost, ki je ponovno citirana v celoti in katere naslov je ponovno citat iz izjave, le da je tokrat ta izjava deklaracija Komunistične partije ČSSR in da je naslov »Branimo humani obraz socializma« natisnjen brez narekovajev. Prisotnost in odsotnost tako drobnih jezikovnih sredstev, kot so narekovaji, lahko označuje pomembno razliko v reprezentaciji obeh izjav in vrednot, na katerih temeljita.⁷

V prvem primeru je uporaba narekovajev primer odkrite intertekstualnosti, »kjer so drugi teksti odkrito vključeni v tekst« (Fairclough, 1992: 117) oziroma, natančneje, spete intertekstualnosti, »kjer je določen tekst jasno vsebovan znotraj matrice drugega« (ibid.: 118). Borba ni le jasno označila, da je izjava vlad petih držav »drugi tekst«, ki ga niso napisali Borbini novinarji – z uporabo narekovajev, ki v tem primeru niso bili nujno potrebni, se je tudi distancirala od citiranega teksta in torej reprezentirala tekst izjave kot nekaj tujega vrednotam, za katere se Borba zavzema, in kot nekaj, s čimer se časopis ne strinja. Odsotnost narekovajev v primeru druge izjave pomeni ravno nasprotno. Ker je ni jasno označila kot »drugi tekst«, je Borba izjavo KP ČSSR sprejela kot svojo in jo prepoznala kot resnično. Izjava KP ČSSR je predstavljena kot resnična – Borba ne dvomi o tem, da je odpor Češkoslovaške v resnici obramba humanega obraza socializma, medtem ko je izjava vlad petih držav predstavljena kot relativna, kot izraz partikularne perspektive in kot taka ne nujno resnična.

V primerih intertekstualnosti, ko en tekst tvori del drugega, lahko ločimo med tem, kar Fairclough (1992: 103), sledeč Bahtinu in Kristevi, imenuje vertikalna in horizontalna intertekstualnost. Vertikalna intertekstualnost pomeni situacijo v diskurzu, ko osnovni tekst predstavlja kontekst za drugi tekst (v nasprotju s horizontalno intertekstualnostjo, kjer se teksta zaporedno izmenjujeta kot v primeru pogovora med dvema osebama). Borba je, ko je poročala o okupaciji ČSSR, uporabljala vertikalno intertekstualnost kot sredstvo vključevanja citatov iz Pravde, ki je bila, zno-

traj Borbinega diskurza, glavna protagonistka uradnega sistema vrednot Sovjetske zveze. Naslov enega izmed člankov, ki so povzemali in citirali Pravdo, je: »'Pravda': Akcija petih držav je 'dokaz velike skrbi za zaščito socializma'« (Borba, 22. 8., 5). Članek ni popoln ponatis članka iz Pravde, vendar vsebuje veliko neposrednih citatov, ki so med seboj povezani s pisanjem Borbinega novinarja. Narekovaji v naslovu imajo isto funkcijo kot v primerih zgoraj – izražajo dvom o resničnosti Pravdinih trditvev o »veliki zaskrbljenosti za zaščito socializma«.

Članek je natisnjen na strani v Borbi, ki je namenjena odzivom na okupacijo Češkoslovaške v svetu. Drugi članki na tej strani prinašajo poročila o protestih in kritikah okupacije iz ZDA, Francije, Velike Britanije, Italije, Zahodne Nemčije, Danske in Belgije. Vključitev širokega razpona kritik in obsodb okupacije predstavlja kontekst Pravdinim poskusom nje-nega upravičenja. V tem kontekstu lahko bralci berejo Pravdine trditve le kot ironične, kot nekaj, kar je v očitnem nasprotju z resnično situacijo in »objektivnimi« dejstvi (dejstvi, ki jih kot objektivna vzpostavlja kontekst).

Biti ironičen po Ducrotu (1988: 209–212) pomeni izjaviti nekaj, kar je očitno neresnično glede na to, kar v dani situaciji velja za resnično. Uspeh ironične izjave je odvisen od bralčeve (ali poslušalčeve) zmožnosti prepoznati njeno neresničnost.⁸ V našem primeru to zmožnost prepoznave neresničnosti ironične izjave zagotavljajo kontekst oziroma vsi drugi članki na isti strani, kot je Pravdin članek. Kontekst predstavlja okupacijo kot vojaški napad, kršitev mednarodnega prava in destabilizacijo mednarodnega miru. V takšnem kontekstu lahko beremo Pravdine izjave – kot je »intervencijo bodo podprli vsi, ki imajo radi mir« – le kot ironične, in to ironične v zelo neprimernih okoliščinah (Češkoslovaška je izgubila svojo suverenost, njeni državljani umirajo). Ironizacija Pravdinega diskurza s pomočjo vertikalne intertekstualnosti predstavlja vrednostni sistem, na katerem temeljijo Pravdina upravičevanja okupacije, v zelo negativni luči.

Reprezentacija okupacije kot krize

Že prej smo ugotovili, da je jugoslovanski tisk predstavljal okupacijo kot konflikt med dvema sistemoma vrednot. Prvi sistem, s katerim se je identificiral jugoslovanski tisk, vsebuje svobodo, nacionalno neodvisnost, demokracijo in družbeni napredek. Vse te vrednote so mnogokrat omenjene v člankih, ki poročajo o odzivih na okupacijo v Jugoslaviji, ne glede na to, ali gre za odzive ljudi na ulici, delavcev ali političnega vrha. V poročilu o množičnih protestih proti okupaciji Češkoslovaške v Beogradu

(Vjesnik, 24. 8., 3) piše: »Zveza komunistov Jugoslavije in naša socialistična skupnost smo se vedno borili za svobodo in neodvisnost narodov, za enako in demokratično sodelovanje med vsemi državami in vsemi narodi sveta.« V istem članku najdemo tudi omembo drugega, nasprotnega sistema vrednot: »Očitno je, da je to, kar se dogaja, poskus ustaviti prenavo češkoslovaške socialistične družbe. Kar se dogaja, je torej pomoč in spodbuda konservativnim, birokratskim silam, ki ustavljajo demokratičen razvoj na Češkoslovaškem in državo vračajo na že bankrotirano pot.« Situacija v ČSSR je predstavljena kot spopad med konservativnimi in birokratskimi silami na eni strani ter naprednimi in demokratičnimi na drugi strani, kjer sovjetski tisk in politični vrh podpirata prve, medtem ko jugoslovanski tisk in politiki podpirajo druge.

Sistemi vrednot temeljijo na različnih ideoloških perspektivah. Uporaba prve osebe množine v »naša socialistična skupnost« predpostavlja zamišljeni mi (Anderson, 2006), skupnost, ki jo konstituirajo in reproducirajo ideološki rituali (Althusser, 1980: 68–72). Uporaba in ponavljanje ustaljenih novinarskih fraz je eden izmed ideoloških ritualov in kot ugotavlja Anderson (ibid.), imajo tisk in množični mediji nasploh poglobitno vlogo pri konstituciji zamišljenih skupnosti. Znotraj teh skupnosti ideologija deluje kot družbena vez (Močnik, 1999: 5–69). Z nanašanjem na skupnost, kateri vsi pripadamo, so določene vrednote pripisane vsem posameznikom, ki se prepoznavajo kot del »mi«. V našem primeru so bralci, z Althusserjevimi (1980: 72–77) besedami, interpelirani kot člani »naše socialistične skupnosti«.

V drugem delu navedenega primera lahko najdemo še en ideološki mehanizem – sklicevanje na očitnost (Althusser, 1980: 73–74) brez navedanja dokazov zanjo. Ideološke izjave tipa »očitno je, da« ne povedo, zakaj je nekaj očitno, gotovo ali resnično. Deklaracija »očitno je« deluje kot dokaz oziroma kot nadomestek dokaza. V našem primeru trditev, da je nekaj očitno predhodi razkritju stanja (»poskus ustaviti prepoved Češkoslovaške«). Akterji so vključeni šele kasneje (»konservativne in birokratske sile«). Razlaga pride pred »dejstvi«. »Dejstva« (da so na delu konservativne in birokratske sile, ki nasprotujejo napredku in demokraciji) retroaktivno potrjujejo predhodno zatrditev očitnosti. Ideološka gesta »očitno je« in nizanje dejstev, ki ji sledi, ponujata poseben način razumevanja in interpretacije, ki članom »mi-skupnosti« omogoča razumeti, kaj se »očitno« dogaja, obenem pa onemogoča druge in drugačne načine razumevanja situacije.

Zgodovinski dogodek okupacije ČSSR je sprožil oblikovanje dveh nasprotnih ideoloških perspektiv, ki sta se v medijskem diskurzu artikulirali kot dve antagonistični medijski reprezentaciji istega zgodovinskega do-

godka. Njuno antagonistično razmerje je bilo skonstruirano s pomočjo sklicevanja na vrednote in njihovo distribucijo v dva sistema vrednot. Eden izmed načinov distribucije vrednot v oba sistema je bila v medijskem diskurzu uporaba veznikov, ki so predstavljali določene vrednote kot kompatibilne in medsebojno povezane (»ni socializma brez demokracije«, Vjesnik, 25. 8., 6) in ustvarjali medsebojno ločnico s pomočjo veznikov, ki so vrednote postavljali v medsebojno nasprotje (»napredne sile proti vsaki agresiji«, Vjesnik, 25. 8., 7).

Do sedaj nas je zanimalo predvsem, kako je bila okupacija ČSSR reprezentirana v medijih, kako je medijski diskurz predstavljal akterje konflikta in konflikt sam. Ostajata nam še dve pomembni vprašanji: za kaj je šlo v konfliktu in, vprašanje s samega začetka, zakaj je bil konflikt prikazan kot tako pomemben?

Primer iz Vjesnika nam lahko pomaga odgovoriti na ti dve vprašanji:

V tem primeru smo posebej zgroženi, saj je prišlo do napada na socialistično državo v imenu socializma in, še več, v imenu socialističnih ciljev. [...] Na teritoriju in ob vprašanju Češkoslovaške se v našem času bije bitka za nadaljnje pospeševanje razcveta socializma v svetu in pogoj tega pospešenega razvoja - spremembe celotnega sveta - je demokratična pot razvoja socializma. [...] Izredne naloge so zadane našim narodom, naši socialistični skupnosti [...] Zaradi tega [...] je bitka na notranji ravni postavljena kot ključno vprašanje.

V tem citatu je jasno izpostavljeno, za kaj gre v spopadu, ki ga je sprožila okupacija ČSSR. Socialistično državo je napadla druga socialistična država. Ta napad ni le v nasprotju s socialističnimi vrednotami, temveč tudi zavira proces socialistične transformacije sveta. Nadalje, pogoj za socialistično transformacijo sveta je notranja transformacija socializma samega - njegova demokratizacija - in praška pomlad je bila poskus takšne transformacije socializma. Določene sile temu nasprotujejo in, z uporabo vojaške moči proti Češkoslovaški, ogrožajo tako notranjo transformacijo socializma kot širjenje socializma po svetu.

Konflikt je, v interpretaciji zgodovinske situacije v jugoslovanskem tisku, notranji socializmu. Rezultat konflikta bo odločilen za nič manj kot prihodnost in preživetje socializma⁹ - če bo demokratizacija socializma zatrta, bo socializem degeneriral v birokratizem, zgubil svoj potencial za spreminjanje sveta in sčasoma propadel. Uporaba trpnika na koncu citata ne pušča prostora za razumevanje takšne interpretacije kot partikularne, saj govori in deluje kar zgodovina sama. Besede zgodovina v citatu sicer ni, toda nanjo namiguje uporaba besede naloge, ki je del klasičnega marksističnega toposa, po katerem nam zgodovina zadaja naloge. Uporaba

toposa igra na stvari, ki jih vsi člani zamišljene skupnosti vedo in prepoznavajo kot resnične in tako pri bralcih dosega ideološki učinek prepoznanja (Althusser, 1980: 74) – od bralcev se pričakuje, da napisanega ne berejo kot nečesa, kar temelji na specifični ideološki, družbeni in politični podlagi, ali nečesa, kar poskuša doseči specifične ideološke ali politične cilje, temveč kot nekaj, kar je očitno resnično, nekaj, kar samo še ni političen odziv na dogodek, temveč šele postavlja »objektivno«, dejstveno podlago za kakršen koli političen odziv. Takšen tip »prikrite« interpretacije tako šele omogoča kakršen koli smiseln političen odziv na dogodek in, obenem, z umeščanjem dogodka v specifičen ideološki horizont, začrta osnovno smer vsake politične refleksije bralcev, saj vzpostavlja in obenem omejuje možnosti razumevanja situacije.

Reprezentacija krize kot odločilne za usodo socializma

Izjava iz Titovega odziva na okupacijo »zadan je bil težak udarec socialističnim in naprednim silam v svetu« je bila uporabljena kot naslov na prvi strani vseh analiziranih časopisov dan po začetku okupacije (22. 8.). Kasneje so bile različice te izjave večkrat uporabljene v drugih člankih (»udarec mednarodnemu delavskemu gibanju«, Vjesnik, 23. 8., 5, »težek udarec ciljem delavskih in antiimperialističnih gibanj v svetu«, Vjesnik, 26. 8., 6). Po svojem prvem pojavljanju izjava ni bila več pripisana Titu. Metafora »težek udarec socializmu« je postala topos, obče mesto v diskurzu jugoslovanskega tiska. Bila je najosnovnejša in najbolj zgoščena interpretacija dogodka in je kot taka služila kot izhodišče za druge, natančnejše in sofisticirane interpretacije.

Metafora »težek udarec« predpostavlja, da je socializem vpleten v boj in da ima sovražnika. V tem boju je socializem, po Titovi interpretaciji in interpretacijah drugih legitimnih govornikov (Bourdieu, 1997: 45–46), na robu poraza. Izid krize bo odločujoč za preživetje in nadaljnji razvoj socializma. To je tisto, kar odločilno razlikuje okupacijo Češkoslovaške od drugih primerljivih dogodkov, ki so se dogajali istočasno in so bili v jugoslovanskem tisku marginalizirani zaradi intenzivnega poročanja o okupaciji. Vietnam, Biafra in Palestina so bili vsi mesta intenzivnih in pomembnih vojaških in političnih konfliktov, a v nobenem od njih ni bila na kocki usoda socializma.

Socializem je bil poleg družbeno-političnega sistema leta 1968 tudi mit v pomenu, ki ga je temu konceptu dal Močnik (1998: 220–255; 2006: 1–23). Po Močniku je mit ambivalenten in ne preferira nobene posebne

interpretacije samega sebe. Ravno nasprotno, mit predstavlja skupen vir in skupno podlago za množico različnih interpretacij, za katere predstavlja najmanjši skupni imenovalec. To velja tudi za tiste interpretacije mita, ki so druga z drugo v antagonističnem razmerju. Obenem mit tudi postavlja meje in osnovno strukturo svojih interpretacij. Deluje kot nevtralen teren in skupna podlaga za dialog med različnimi ideološkimi perspektivami. V našem primeru je bil ta ideološki dialog antagonističen in je potekal v obliki boja med dvema nasprotnima ideološkima perspektivama, ki sta obe govorili v imenu socializma. V diskurzu jugoslovanskega tiska je bil dialog med njima enostranski. Članki, ki so izražali odobravanje okupacije, so bili vzeti iz svojega izvirnega konteksta (ta je bil običajno Pravda ali kak drug časopis iz držav, ki so sodelovale pri okupaciji) in uporabljeni znotraj konteksta jugoslovanskih časopisov, za namene posredne (kot v primeru ironizacije Pravdinih izjav) ali neposredne kritike.

»Na Češkoslovaškem so v nevarnosti pozicije birokratizma, ne socializma« in »boj za samoupravljanje je najtežji udarec birokratizmu in stalinizmu« sta dva primera neposredne kritike. Obe izjavi sta vzeti iz govorov na izrednem kongresu CK ZKJ, ki so bili objavljeni v Borbi (25. 8., 3). Obe izjavi temeljita na bralčevi prepoznavi okupacije kot boja za prihodnost socializma in obe vsebujeta skrito predpostavko, da je socializem želeni družbeni red (za »mi«, na katerega se izjavi naslavljata) in da se je zanj vredno boriti. Prva izjava je neposreden odziv na obrambe okupacije kot zaščite socializma pred sovražniki. Smer interpretacije, ki je predmet kritike, je v izjavi obrnjena – okupacija je predstavljena ne kot napad na sovražnike socializma, temveč kot napad na socializem sam. Druga izjava temelji na Titovem toposu in razkrije drugega akterja v izmenjavi udarcev med birokratskim in naprednim socializmom. Okupacija je lahko bila težek udarec za socializem, toda boj za samoupravljanje in demokracijo tako na Češkoslovaškem kot v Jugoslaviji (tu gre identifikacija med Češkoslovaško in Jugoslavijo, ki jo lahko razberemo že iz »Aksijskega programa«, v drugo smer) je prav tako težek udarec za birokratske sovražnike socializma: »Uporaba sile v tem primeru le kaže, v kako globoko krizo je padel državno-birokratski koncept socializma in obenem njegovo nemoč, da se zoperstavi naprednim in revolucionarnim gibanjem v svojem bloku« (Borba, 24. 8., 16).

Iz do sedaj navedenih primerov lahko jasno vidimo, kako mit socializma deluje nevtravno in obenem strukturira in omejuje dialog med različnimi ideološkimi perspektivami znotraj sebe – v našem primeru mit socializma le postavlja teren in osnovne elemente polemike med naprednim in birokratskim socializmom. Ta teren je boj za prihodnost socia-

lizma, medtem ko sta osnovna elementa socializem in njegov sovražnik. Obe nasprotni ideološki perspektivi napolnjujeta elementa z različnimi vsebinami in jim dajeta različne pomene – sovražnik socializma so lahko tako progresivno gibanje v ČSSR kot okupacijske sile VP.

Obe strani v tem ideološkem dialogu – tako predstavniki naprednega kot birokratskega socializma – se legitimizirata s pomočjo skupnega mita socializma in obe poskušata zanikati ravno dejstvo, da si delita skupno mitsko podlago. Obe poskušata svojega nasprotnika izključiti iz skupnega ideološkega horizonta in ga prikazati kot nesocialističnega. Vsaka izmed obeh strani poskuša drugo izključiti iz mita socializma.¹⁰ V ideološki perspektivi jugoslovanskega tiska je za okupatorje socializem le krinka za uvedbo avtoritarnega in birokratskega režima (ki nima nič skupnega s sodobnim, humanim in z demokratičnim socializmom), medtem ko za sovjetski tisk češkoslovaške reforme niso nič drugega kot krinka za kontrarevolucionarno ukinitvev socializma in uvedbo kapitalistične družbene ureditve.¹¹

Obe ideološki perspektivi imata druga drugo za lažni socializem in predstavljata sami sebe kot resnični socializem. Cilj njunih vzajemnih kritik je razkriti lažnost trditev druge strani in jo tako izključiti iz mita socializma. Zastavek njunega spopada je, kateri izmed njiju bo uspelo inavgurirati svojo reprezentacijo socializma kot edino resnično in pravilno reprezentacijo (Bourdieu, 1997: 175–180). Gre za boj med dvema režimoma resnice (Foucault, 1991: 57–77) oziroma dvema resničnostnima programoma (Veyne, 1998: 86–104), dvema sistemoma diskurzivnih mehanizmov in strategij, namenjenih regulaciji, organizaciji in distribuciji določene vednosti in predstavljanju te vednosti kot resnične.¹²

Metafori o težkem udarcu nasprotuje nasprotna metafora, ki vzpostavlja nasprotni topos, izražen v Pravdini trditvi, da je »akcija petih držav izraz velike skrbi za zaščito socializma« (Borba, 22. 8., 5). Težek udarec socializmu proti veliki skrbi za socializem – to sta zgoščena povzetka obeh ideoloških pozicij, ki sta leta 1968 znotraj mita socializma bili boj za pravilno in resnično reprezentacijo okupacije ČSSR. Jugoslovanski časopisi so prikazovali okupatorje kot »nasilne« (Slobodna Dalmacija, 26. 8., 3, 22. 8., 2) in »brutalne« (SD, 24. 8., 3), kot agresorje (SD, 24. 8., 1) in kot »grožnjo miru« (SD, 22. 8., 4). S tem so igrali na še en klasičen marksistični topos – »prihodnost človeštva bo socializem ali barbarstvo« (Luxemburg, 1977, 827). Ta topos je formuliran v obliki ekskluzivne alternative ali-ali. Ne moremo imeti obojega, izbrati moramo enega izmed obeh elementov. Prvi je predstavljen pozitivno, s pomočjo pridevnikov, kot so human, demokratičen, napreden, drugi pa negativno, s pomočjo pejorativnih atributov

(Wodak et al., 1999: 42) – slabšalnih pridevnikov, kot so stalinističen, nasilen, birokratski. Ne glede na to, kakšna je odločitev, z odločitvijo za enega izgubimo drugi element. V našem primeru sta alternativni demokratični in napredni socializem na eni in avtoritaritaren in birokratski socializem na drugi strani. Omenjeni splošni topos v konkretni zgodovinski situaciji okupacije Češkoslovaške v diskurzu jugoslovanskega tiska dobi naslednjo obliko: prihodnost socializma bo demokracija/napredek ali birokratizem/avtoritarnost.¹³

Toda ne gre le za preprosto (ali svobodno) izbiro – zagovorniki obeh elementov obenem trdijo, da bo izbira nasprotnega elementa uničila socializem, medtem ko izbira pravega elementa predstavlja edino možnost ohranitve socializma. Če upoštevamo še grozeče uničenje socializma, moramo formulo odločitve razcepiti na dvojje in dodati obema deloma socializem kot eno izmed možnih izbir. Z jugoslovanske perspektive torej formula izgleda takole: ali socializem ali birokratizem, medtem ko s sovjetske perspektive izgleda takole: ali socializem ali svoboda in demokracija.¹⁴ Drugi element v obeh formulah je lažni socializem po eni in resnični socializem po drugi strani v ideološkem boju. Če obe formuli ponovno združimo, dobimo: ali resnični socializem ali lažni socializem, kjer sta konkretna vsebina in oblika resničnega in lažnega socializma odvisna od ideološke perspektive, s katere formulo izrekamo, in se spremeni, če zamenjamo perspektivo.

Toda ne glede na perspektivo izrekanja je formula zdaj lacanovska *vel* alternativa. Lacan (1996: 194–199) je *vel* definiral kot alternativo, kjer izbira enega elementa da ta element, medtem ko je izbira drugega elementa nemogoča in pomeni izgubo obeh elementov izbire. Lacanov primer je ropar, ki v svojo žrtev nameri pištolo in reče: »Denar ali življenje!« Če žrtev izbere življenje, ga dobi, vendar izgubi denar, če pa izbere denar, ga bo ropar ustrelil in mu vseeno vzel denar, tako da bo izgubila oboje, denar in življenje. Naš primer je podoben. Ena možnost alternative prinese želeni element, medtem ko druga pomeni izgubo obeh elementov.

S sovjetske perspektive izgleda *vel* takole: če ČSSR izbere svobodo in demokracijo (lažni socializem), izgubi resnični socializem (družbeno-politično ureditev, ki jo je imela pred praško pomladjo), vendar tudi svoboden in demokratičen socializem (saj jo bodo pod krinko uvajanja svobode in demokracije prevzeli kontrarevolucionarni elementi in jo spremenili v kapitalistično državo). Češkoslovaška je imela možnost izbire, vendar se je odločila napačno. Ker se je odločila za svobodo in demokracijo, ji grozi, da bo izgubila oboje – tako socializem kot svobodo in demokracijo. Le

vojaška intervencija VP lahko suspendira *vel* alternativo in reši socializem pred propadom. S te perspektive vojaška akcija dejansko predstavlja veliko skrb za ohranitev socializma, saj napačna odločitev, ki jo je sprejela ČSSR, ogroža sam obstoj socializma.

Z jugoslovanske perspektive izgleda *vel* takole: Češkoslovaška se je v dilemi med resničnim (naprednim, humanim in demokratičnim) in lažnim (birokratskim in avtoritarnim) socializmom odločila pravilno. S to izbiro znotraj *vel* alternative lahko ohrani resnični in izgubi lažni socializem, medtem ko bi z napačno odločitvijo izgubila oboje, tako lažni kot resnični socializem, se pravi socializem v celoti, saj bi odločitev za birokratski model socializma pomenila, da bi socializem izgubil svojo vitalnost in potencial za spreminjanje sveta in bi sčasoma odmrli. S te perspektive se vojaške okupacije ne da upravičiti. Okupacija sili ČSSR v preklic pravilne in sprejem napačne odločitve, kar lahko povzroči propad socializma v ČSSR in ima težke posledice za socializem na globalni ravni, zato je treba okupacijo ČSSR ostro kritizirati in zahtevati umik vojsk VP.

Zaključek

Vdor zgodovine - v obliki prelomnega dogodka okupacije Češkoslovaške - v mit socializma, mit, ki je bil v mirnih časih sposoben vključevanja množice ideoloških perspektiv, od izjemno inspirativnih do izjemno bizarnih, je grozil, da bo uničil mit sam. V situaciji, ko so komunistične partije v vzhodnem bloku že pristajale na cinični diskurz realpolitike,¹⁵ je vstaja na Češkoslovaškem pomenila izbruh iskrenega verjetja v socializem in poskus ohraniti njegove emancipatorne in egalitarne politične in socialne potenciale. Odpor češkoslovaških množic je še enkrat - in morda zadnjič - aktiviral utopično dimenzijo socialistične ideologije in politike. Ta aktivacija je razcepila mit socializma na dvoje: na eni strani je bila cinična uporaba revolucionarnega diskurza za upravičevanje prozaičnih geopolitičnih posegov, medtem ko so na drugi strani stali ideali svobode, emancipacije in enakosti. Za trenutek je bil - če uporabimo slogan sodobnih naslednikov utopične razsežnosti socializma - drugačen svet mogoč.

Opombe

- [1] V Jugoslaviji je bilo leta 1956 (podatkov za leto 1968 nismo imeli) 1361 periodičnih publikacij. Od tega jih je 599 izhajalo v Srbiji, 374 na Hrvaškem in 194 v Sloveniji. Le 194 publikacij je izhajalo v vseh treh preostalih jugoslovanskih republikah skupaj (vir: zaključno poročilo EMEDIATE Workpackage 2 Srbija, str. 15).
- [2] Po Edelsteinu (1974, 21) je leta 1968 vsako slovensko gospodinjstvo v povprečju imelo radijski sprejemnik, medtem ko je imelo v Srbiji radio vsako drugo gospodinjstvo (vir: WP2 Slovenija, str. 25).
- [3] Število televizijskih sprejemnikov se je med letoma 1959 in 1967 povečalo za stokrat (vir: WP2 Slovenija, 26).
- [4] Sedeža JRT, jugoslovanske radiotelevizije, in Borbe, osrednjega jugoslovanskega dnevnika, sta bila prav tako v Beogradu (vir: WP2 Srbija, 23). Leta 1968 je bilo 51 % vseh jugoslovanskih novinarjev Srbov, 20 % Hrvatov in 11 % Slovencev (vir: WP2 Srbija, 21).
- [5] Dan pred okupacijo je povprečen prostor, namenjen zunanji politiki, v jugoslovanskih časopisih obsegal 18 % celotnega prostora. Prvi teden po okupaciji se je prostor, namenjen zunanji politiki, povečal na 28 % (vir: EMEDIATE WP4 final report, 16–21, 26–32).
- [6] Jugoslovanski časopisi so citirali in celo ponatiskovali mnogo člankov iz sovjetskega tiska in nekatere iz tiska NDR, Madžarske, Bolgarije in Poljske. Poskusi upravičenja okupacije so bili deležni velike pozornosti.
- [7] Dva dodatna primera te diskurzivne strategije sta dva naslova iz Slobodne Dalmacije (25. 8., 6): »'Zaskrbljujoče' stališče romunskega vodstva« (kjer članek komentira reprezentacijo romunske kritike okupacije v madžarskem tisku) in »Kontrarevolucionarni izpadi« (kjer se članek ukvarja z reprezentacijo ljudskega odpora na Češkoslovaškem v tisku NDR). Na isti strani Slobodne Dalmacije je naslov »Zlonamerno izkrivljanje dejstev« (brez narekovajev), kjer članek povzema odziv Radia svobodna Praga na reprezentacijo okupacije v osrednjem sovjetskem časopisu Pravda.
- [8] V enem izmed člankov v Slobodni Dalmaciji (25. 8., 6) je sama beseda pravda (resnica po rusko) predmet zelo neposredne in eksplicitne ironizacije. Naslov članka je »'Pravda' proti resnici«, kar implicira, da ime časopisa ne ustreza njegovi vsebini. Tema članka je Pravdina reprezentacija izrednega kongresa KP ČSSR kot ilegalnega, kar zanikajo drugi članki v isti številki Slobodne Dalmacije.
- [9] Učinek takšnih izjav je bil še dodatno okrepljen s pomočjo uporabe označevalca zgodovina, označevalca, ki je bil še posebej močan v ideološkem horizontu socializma, katerega pomemben del je bil marksizem. Primer: »[...] ves svet se je znašel na prelomni točki v zgodovini« (Vjesnik, 25. 8., 8).
- [10] »Okupacija je v neposrednem nasprotju z bistvom in cilji socializma« (Vjesnik, 26. 8., 2).
 »Vlade petih držav [...] hočejo zadušiti demokratičen in human razvoj socializma na Češkoslovaškem in v kateri koli drugi državi« (Slobodna Dalmacija, 26. 8., 4).

- »Razvoju socializma se postavljajo nasproti sile birokratskega etatizma, ki zavirajo osvobajanje dela in človeške osebnosti« (Borba, 27. 8., 2).
- »[...] takšni postopki so globoko antisocialistični« (Slobodna Dalmacija, 23. 8., 3).
- [11] V članku v Vjesniku (25. 8., 6) je uradno sovjetsko stališče o situaciji na ČS povzeto takole: »[...] socializem je ogrožen zaradi dejavnosti imperialistov in notranjih kontrarevolucionarnih sil.«
- [12] Daljši citat iz Dela (21. 8., druga posebna izdaja, 1) je dober primer boja med dvema režimoma resnice: »V frazi, ki jo uporabljajo napadalci – »zaskrbljenost za socializem v ČSSR« – je mnogo resnice. Samo drugačne, kot jo oni prikazujejo. Resnica je, da so zaskrbljeni zaradi notranjega razvoja v ČSSR po letošnjem januarju, kajti Češkoslovaška partija je ob popolni podpori vsega ljudstva krenila po poti izgradnje učinkovitejšega, bolj humanega, bolj demokratičnega socializma. Strah pred »okužbo« iz ČSSR je glavni razlog, ki je pripeljal do intervencije, kajti tisti, ki si lastijo monopol nad socializmom, nočejo in ne morejo dopustiti, da bi socializem kje lahko pokazal drugačen, boljši obraz od tistega, ki mu ga dajejo oni.« V tem primeru gre za eksplicitne trditve o resnici, ki so postavljene nasproti trditvam o resnici nasprotne strani, ki so predstavljene kot lažne.
- [13] Takšna pozicija je jasno razvidna iz citata iz Titovega govora na zasedanju CK ZKJ v Vjesniku (24. 8., 3): »[...] želja Češkoslovaške, da demokratizira svoj družbeni sistem in stopi na novo pot [...] je, obenem, negacija sistema, ki se drži starih pozicij in uporablja stare metode.« Na podobno pozicijo naletimo v naslovu članka: »Cilj vojaške intervencije je preprečiti družbeni napredek v socialističnih državah.« Prva izjava pojasnjuje nujnost preseganja starega modela socializma z novim, medtem ko druga pojasnjuje nujnost nasilne reakcije starega modela na novi.
- [14] Da bi natančno pojasnili status in funkcijo označevalcev svoboda in demokracija v ideološki perspektivi, ki je zagovarjala okupacijo Češkoslovaške, bi morali izvesti dodatno primerjalno raziskavo sovjetskega tiska. Iz sekundarnih virov (citatov iz sovjetskih in časopisov drugih držav, ki so sodelovale v okupaciji, in prevodov Pravdinih člankov v jugoslovanskih časopisih) lahko ugotovimo, da svoboda in demokracija ne predstavljata nečesa pozitivnega – v nasprotju z jugoslovanskim in zahodnim tiskom, kjer predstavljata tako vrednoti, za kateri si je treba prizadevati, kot opisa trenutne družbeno-politične ureditve. V sovjetskem tisku svoboda in demokracija ne nastopata kot pojava z dejansko družbeno vsebino in sta predstavljeni kot nekakšni dimni zavesi, ki ju uporabljajo reformisti in zahodne sile z namenom prikriti kontrarevolucijo na ČS. Sovjetski tisk torej ne kritizira svobode in demokracije kot take (kot skupka pravic in svoboščin, ljudske participacije v političnem procesu ipd.), temveč njuno ideološko rabo (oziroma zlorabo) v konkretnih zgodovinskih okoliščinah.
- [15] Medtem ko so razglašale, da je komunizem že na poti, so aktivno zatirale vse oblike političnih aktivnosti (množične stavke, ljudske vstaje, delavska gibanja), ki bi lahko dejansko pripeljale do uvedbe komunizma (kot brezrazredne družbe brez države).

Literatura

- Althusser, Louis (1980). Ideologija in ideološki aparati države. V: Zoja Skušek-Močnik (ur.), *Ideologija in estetski učinek*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Anderson, Benedict (2006). *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London, New York: Verso.
- Baškovič, Ciril, Pavle Gantar, Marjan Pungartnik and Pavle Zgaga (1982). *Študentsko gibanje 1968–1972*. Ljubljana: Krt.
- Baškovič, Ciril (1982). *ČSSR 1968*. Ljubljana: Krt.
- Bourdieu, Pierre (1997). *Language and Symbolic Power*. Cambridge: Polity Press.
- Ducrot, Oswald (1988). *Izrekanje in izrečeno*. Ljubljana: Studia humanitatis.
- Edelstein, Alex S. (1974). *The uses of communication in decision-making. A comparative study of Yugoslavia and the United States*. New York: Praeger.
- Fairclough, Norman (1992). *Discourse and Social Change*. Cambridge: Polity Press.
- Foucault, Michel (1991). *Vednost – oblast – subjekt*. Ljubljana: Krt.
- Lacan, Jacques (1996). *Štirje temeljni koncepti psihoanalize*. Ljubljana: Analecta.
- Luxemburg, Rosa (1977). Kaj hoče Spartakova zveza? V: Rosa Luxemburg: *Izbrani spisi*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Močnik, Rastko (1998). Mit v teoriji ideologije. C: Paul Veyne, *So Grki verjeli v svoje mite?* Ljubljana: Založba /*cf.
- Močnik, Rastko (1999). *3 teorije: Ideologija, nacija, institucija*. Ljubljana: Založba /*cf.
- Močnik, Rastko (2006). *Julija Primic v slovenski književni vedi*. Ljubljana: Založba Sophia.
- Pirjevec, Jože (1995). *Jugoslavija: Nastanek, razvoj ter razpad Karadjodjevićeve in Titove Jugoslavije*. Koper: Založba Lipa.
- Pleterski, Janko in Branko Božič (1975). *Politična in socialna zgodovina Jugoslavije*. Maribor: Založba Obzorja.
- Popov, Nebojša (1990) *Jugoslavija pod naponom promjena*. Beograd: Nebojša Popov (self-published).
- Tripalo, Miko (1989). *Hrvatsko proljeće*. Zagreb: Globus.
- Van Leeuwen, Theo (1996). The representation of social actors. C: Carmen Rosa Caldas Coulthard in Malcolm Coulthard (ur.), *Texts and Practices: Readings in Critical Discourse Analysis*. London and New York: Routledge.
- Veyne, Paul (1998). *So Grki verjeli v svoje mite?* Ljubljana: Založba /*cf.
- Wodak, Ruth, Rudolf de Cillia, Martin Reisigl and Karin Liebhart (1999). *The Discursive Construction of National Identity*. Edinburgh: Edinburgh University Press.